

Snøhetta med Reinheim

Herborg Engen

GJENNOM DE FAGRE RIKER

TURISTFERDER I MIDDELALDEREN

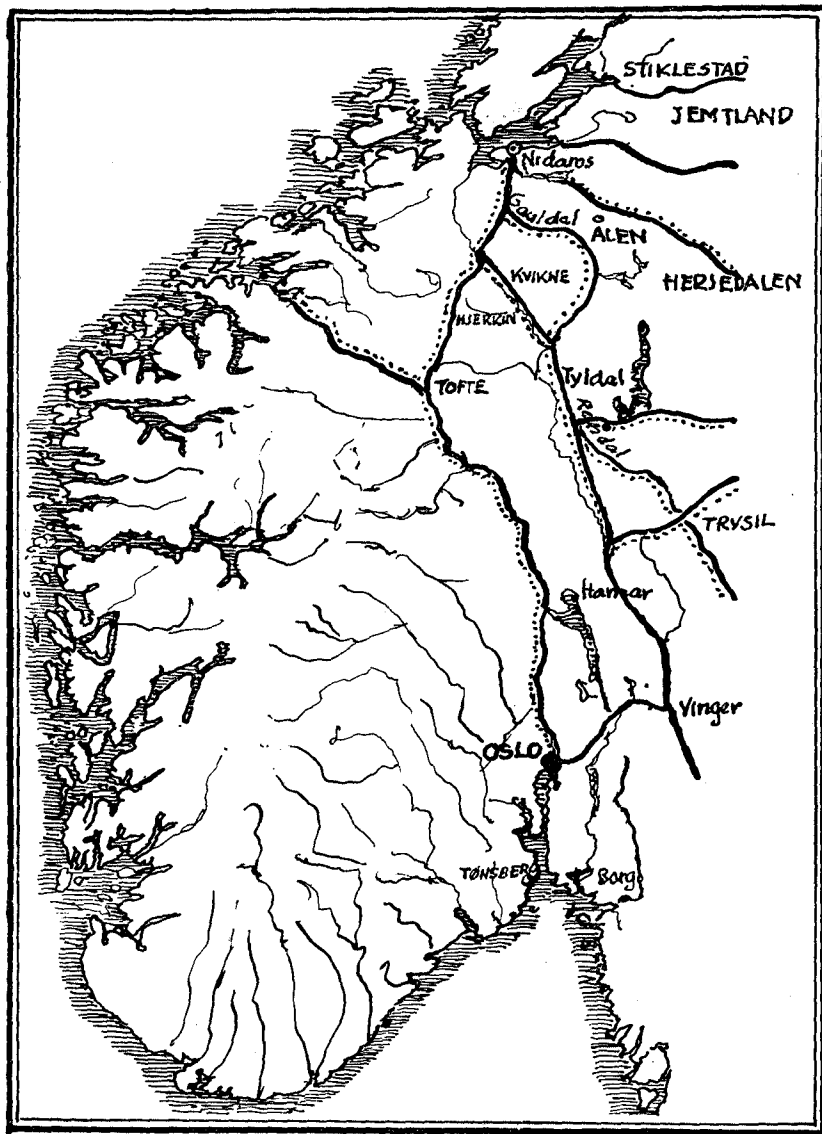
Av Wilhelm Swensen

Reiser og lange vandringer var ikke noe nytt da folk tok til å valfarte til Olavshelligdommen i Nidaros. Vikingetidens utferder kastet ennå glans gjennom eventyrlige beretninger, men skiftet i tiden står ved Hellig Olavs død. Fra hans skrin falt det lys over veiene som folk begynte å vandre mot Trondheim, Olavsbrønnens helsebringende vann ble målet for syke og svake, som mente å kunne få legedom for sine plager.

Psykologisk står skiftet som skapt ved Stiklestadslaget som en av kulturhistoriens merkeligste hendelser. Barske og hårdføre karer som var vel bevandret i lovenes krav og som mente seg å være i sin fulle rett om de med sverd eller øks felte et menneske for å hevne en urett, fikk en ny vurdering av menneskerettigheter. Kristendommens krav om bot, om underkastelse og erkjennelse av skyld, og dens nye bud om nåde og tilgivelse, må ha grepet inn i menneskenes tankeverden og bevirket et omslag som synes uforklarlig.

Gode og onde mennesker var det dengang som nu, men det er noe gripende ved å se denne strømkenning i sinnene gjøre seg gjeldende hos en befolkning som i stolthet og styrke kunne hevde seg.

Denne totale mentalitetsendring forklarer noe av den eksalterte drømmetilstand som synes å ha preget tiden og brakt med seg utviklingen av evner innen alle grener av kunsten, inntil den av ekstase pregede kirkebygningskunst som synes å overskride naturlovenes grenser.

Pilgrimsveier i Sør-Norge

Etter dr. Seierstad

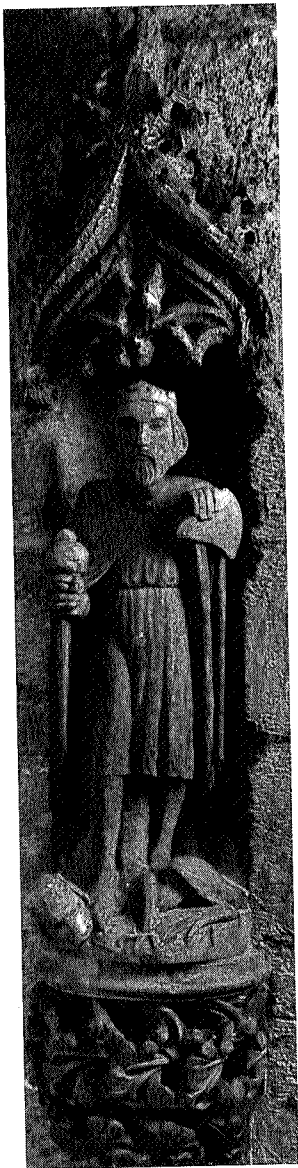
Den mentale skiftning må ha skjedd tidlig etter Stiklestadslaget siden en hårbarket kar som Tore Hund kunne gripe vandringsstaven for å dra til det hellige land i håp om å finne tilgivelse for den store synd han nu følte som en tyngende byrde. Neppe så høvdingene tidligere på drapet av en motstander som noe galt, tvert om kunne de med en slik gjerning stå frem som en helt for sitt folk. Og så vender disse råbarkedede og kraftfulle krigere med ett sitt ansikt mot jorden, de føler alle hårde handlinger som synd, de har fått inn et nytt begrep som heter skyldfølelsen. Det er denne sinnenes nye innstilling som åpner for middelalderens åndelige vekst, som er med til å skape den foredledede og fromme kunst og som forklarer pilegrimsferdene. Mange hellige steder trakk menneskene til seg, men Olavsskrinet i Nidarosdomen overstrålte alt i Norden, så en med full rett kunne si at alle veier i Nord-Europa en tid førte til Trondheim.

Hvor gikk så alle disse veiene? I dag byr det jo ikke på større vanskeligheter eller tap av tid å skulle tilbakelegge en strekning som den pilegrimsferdene tok fatt på. Men å gå på sine ben fra Skåne opp til Trondheim, det var en fottur som neppe noen i dag gir seg ut på.

Valfarten til Hellig Olavs kirke begynte tidlig. Et håndskrift fra 1050 forteller om Olavsdyrking. Adam av Bremen forteller i 1075 om hvordan en skal reise fra Aalborg til Trondheim. Skildringene øker frem gjennom årene. Mest kan vi merke det på de Olavs-billeder som fikk sin plass på altrene og på de mange kirker som vigdes til St. Olav. Her i landet kjenner vi omkring 50 Olavskirker, deriblant vår eneste rundkirke — den største i Norden. (Trondheim har den eldste — under byens folkeboksamling.)

Olavs-billeder vokste frem i en slik mengde at en neppe finner noe kirkelig bilde utenom krusifikset og Mariabildene som kommer opp imot dem. Og over hele nord-Europa spredte denne Olavsdyrkingen seg: England, Færøyene, Island, Holland, Tyskland, Danmark, Østersjølandene, Finland og fremfor alt i Sverige.

I Wallems skrift om St. Olav er avbildet over 200 bevarte Olavsstatuer. Det er en kunstskatt som i sin nyanserikdom avspeiler de forskjellige perioders oppfatning av helgenkongen, og i denne skatt

St. Olav. Liten statue av Vigeland. Østveggen av Oktogonen, Domkirken

kan en også finne noe av forklaringen på det fenomen pilegrimsvandringene var: den absolutte hengivelse og tro.

I Sør-Norge falt det naturlig å dra fra Oslo enten opp over Toten frem til Mjøsa, eller over Ullensaker opp til Eidsvold og langs østsiden av Mjøsa til Hamar, hvor en kunne gå over til Grunnset og derfra opp Østerdalen eller Gudbrandsdalen og videre over Dovre. Ved Tofte kom vei opp fra Romsdalen så vestlendingene ventelig har brukt dette som utgangspunkt for sin vandring, etter å ha seilt inn til Vebungsnes. Østerdalsruten gikk videre opp Rendalen og Tyldal opp til Røros og ned Gauldalen - faktisk etter jernbanens tracé. En annen vei førte over Kvikne. En kunne da velge om en ville søke forbindelsen over til Gauldalen eller dra over Berkåk ned Meldalen og Orkdal. Som i dag var det mulighet for å komme til målet enten over Hølonda og Melhus, eller over Skaun ned til Buvika, over fjorden frem til Leinstrand, eller til Byneset. Stier gikk det vel de fleste steder hvor det var gårder, men ellers bød nok vandringene på mangel på strid tørt. Evnen til å legge veien så lett som mulig i terrenget eide middelalderens folk, og generasjoner hadde vel brukt sin erfaring før den tid. Men den vanskelighet som elvene kunne by på, var vel en av de største hindringer. Bløtmyr krevde den gang som i dag en viss varsomhet, men en

vandringsmann vil gjerne unngå de store omveiene. Fra de tidligste pilegrimsferdene fins et minne fra Dynna i Gran på Hadeland.

En kvinne der hadde en voksen datter som døde fra henne og for å lette den dødes vandring gjennom skjærsilden, ville moren yte en god gjerning. Hun la da en bro som man mener skulle lette vandringen for pilegrimene som drog over denne gården, og til minne om dette satte moren en sten med innskrift som forteller hendelsen. Slike merker og signede steder hvor pilegrimene kunne holde rast var det mange av, selv om det i dag bare dukker frem gjennom navn eller sagn. Gjevst var de steder som kunne knyttes til St. Olavs ferder og til jertegn som fulgte hans spor.

Veiene fra Sverige var omtrent slik vi ennå har dem. Fra Sør-Sverige dro ferdene opp gjennom de skjønne og rike landskapene til Vänern, gjennom Värmland til grenseovergangen hvor Kongsvingerbanen nu går. Der møttes ferdene fra Oslo. Så kunne de sammen ta fatt på den lange turen opp Østerdalen. Folk fra mellom-Sverige kom over ved Trysil eller de valgte veien sør om Femunden gjennom Sølenskarret frem til veien i Rendalen. Lenger nord kunne en komme innen turistforeningens område, og de turister som i dag har vandret i området langs Nea, har fulgt en av middelalderens flittigst brukte pilegrimsveier. En får inntrykk av at flere veier har ført over grensen, men at de på norsk side samlet seg, og gjennom Tydalen og Selbu dro pilegrimsskarene over Klæbu til Trondheim. Men ennå to veier ble nyttet for overfarten fra nabolandet. Den første av disse fulgte samme tracé som banen over Storlien, ned Meråker til Stjørdalen og frem langs fjorden inn til Trondheim, og den annen og nordligste over Suul ned til Stiklestad og så langs fjorden frem til byen.

Særlig denne veien hadde sin tiltrekning fordi den var brukt av St. Olav da han kom med hæren for å dra ned til Stiklestad, og minner som knyttet seg til legender ga vandrerne oppmuntring og mot til å klare møyen og slitet. Som rimelig kan være ble det etter hvert sørget for hjelp til vandrerne i form av overnattingssteder, og prinsippet ble vel som i dag at overnattingsstedenes avstand svarte til en passende dagsmarsj avpasset etter terrengets karakter.

Innen vårt land var det en valfartsvei som pilegrimene sørfra

Bøddel skjærer tungen ut på en som ikke vil la seg døpe

St. Olav brenner fliser i hånden en søndag etter at kjertesveinen minnet ham om dette med ordene: Imorgen er det mandag, herre

brukte like ofte som Østerdalsveien. Det var veien fra Hamar opp Gudbrandsdalen og videre over Dovre. Ved Berkåk falt veien sammen med ruten over Kvikne. På den stride fjellovergangen var stuene til uvurderlig nytte, de er nevnt alt i Gulatingsloven og kjent er det at kong Øistein Magnusson bygget en fjellstue på Hjerkin. Disse ferdene som hadde så vakkert mål og som kunne føre frem til å frigjøre forpinte sjeler i en tid som synes å ha vært like kompleksreden som vår, ble etter hvert et ettertraktet bytte for røvere og voldsmenn. Så ille ble det at det ble gitt egen lov til vern om pilegrimsferdene til St. Olav i Nidaros — først i 1297, senere i 1328 — samme året som Nidarosdomen brente første gang.

St. Olav drar kamp-hosene på

*St. Olavs fall på Stiklestad
Treskjæringer på alterskap i Sjøås kirke (Småland, Sverige)*

Tross alle farer og strabaser fortsatte pilegrimsferdene de lange veiene helt frem til reformasjonen og endog etter dette tidsskille. Olavsskrinet ble fjernet og St. Olav gravlagt i kirken. Men da folk også søkte til denne graven, ble St. Olavs legeme som hadde vært målet for så mangt et håp, lagt i en ukjent grav som ingen senere har kunnet finne rede på. Og med dette endte en mange hundre-årig tradisjon, hvis betydning som bindeledd mellom folkene i hele nord-Europa neppe kan vurderes høyt nok.

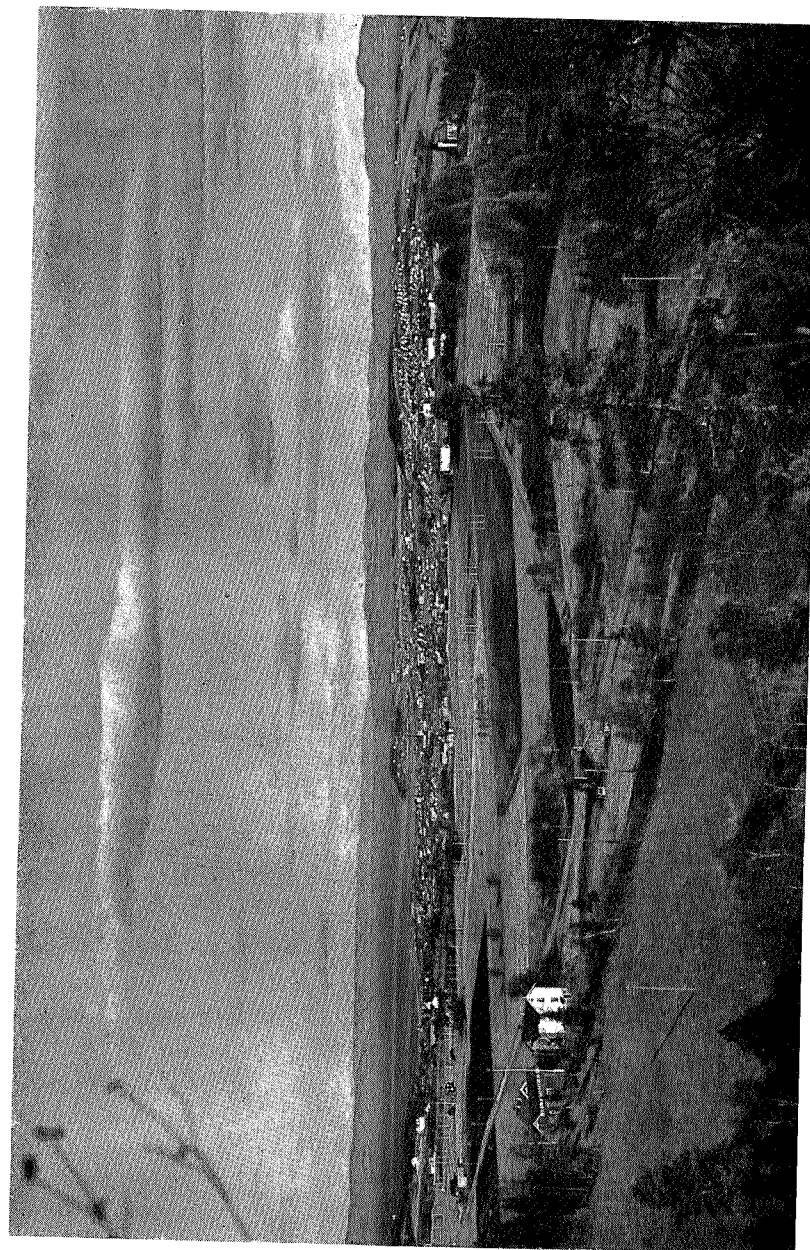
Men selv om disse kvinner og menn som gjennom årene i tusentall drog opp de stride veiene, utholdt plager og led savn og hadde sinnet fylt av de strengeste krav, så verdslige tanker kunne holdes borte, selv om de samlet seg i bønn og sang for å hente kraft og hjelpe hverandre gjennom vanskelighetene, så kunne ikke øyet

unngå å se hva den eiendommelige og stadig skiftende natur hadde å vise dem. Fra de rike og åpne bygdene i Mjøstraktene, gjennom de mektige dalene ble naturen etter hvert strengere og villere, men også frisk og ny for dem som kom fra lavlandet. Sterkest inntrykk gjorde nok overfarten over Dovre. Selv i dag gir vandringen langs Vårstigen et mektig og betagende inntrykk. Og for dem som vandret fra nabolandet inn i fjellheimen og ble lukket inn gjennom den trolleske «Skardøra» i Tydalen var det nok en opplevelse, like sterk som den naturrikdommen gir vår tids mennesker.

De som kom den nordligste veien over Suul, fikk med ett det overveldende utsynet over Værdalen, som åpnet seg med grønne bakker og frodige sletter — med velstelte gårder og blå, glitrende fjord. Alt hva de lange vandringene hadde krevd av slit og strev ble mildnet av det herlige utsynet. Og på den lange vandringen hadde naturinntrykkene hjulpet over tretthet og mismot. Skogens stillhet, fargene i den bløte mosen, tjern og sjøer og fuglesang mot kveld kunne ikke noen vandrer bli upåvirket av. Fjellenes mektighet, viddens storhet og tilsist utsynet mot målet, som hvor en enn nærmet seg byen, hadde overraskelsens fryd for vandreren.

Sterkest var inntrykket når en kom over Byåsen og så byen oppe fra høyden med de små brune husene og grønne torvtak flokke seg om domene som reiste seg i sin velde og overmenneskelig rike skjønnhet. «Feginsbrekka» kalles utsynsstedet, stedet hvor gleden måtte bryte frem i takk over at målet var nådd og over skjønnheten det bød vandreren: Det åpne og storladne over trøndersk landskap, det friske og skiftende lys over de grønne bakkene, med fjorden og fjellene som lot blikket få følge vidt omkring. Slik så Kristin Lavransdatter byen og Trøndelag: «Hun drog av seg hoser og sko, vasket sine føtter i bekken. Inn i Nidaros ville hun gå barbent.»

For de mange som ferdes i Trøndelag og langs veiene som fører hit, vil det være godt å la tankene gå tilbake til middelalderens vandring. Som den gang vil vi føle takknemligheten over å ferdes gjennom de fagre riker; som den gang lar naturen oss få del i verdier som slår bro mellom de fjerne år med sin egenartede mentalitet og vår egen realistiske, inntrykkstørstige tid. Når en av minnene ser det inntrykk St. Olav har skapt, er det som den ellers så

Trondheim fra Byåsen — Feginsbrekka?

Botsgang. Skulptur av Kr. Leirdal på Domkirkens vestfront

dunkle middelalderhistorie får et lys over seg. I Viborg ligger Olofsborgen mektig og trygg, i Tallin (Réval) reiser Olavskirkens høye spir seg — nylig gjenreises en Olavskirke i London. Det merkelige Gotland eier en slik mengde av Olavsminner og Olavsbilder at en skulle tro Visby var helgenkongens gravplass. Skiftningen i den middelalderske mentalitet gjennom århundrene kan en lese av Olavsstatuene form og uttrykk. Det er som å se inn i en egenartet verden, å kunne følge middelalderens hyllest til helgenkongen, en verden som kan gi oss billedkunstens evne til å uttrykke en sjelstilstand som ord ikke makter. De skiftende perioder fra den primitive skulptur i de første år av kirkens historie i vårt land, med røtter i den høye kunstneriske kultur

fra hedendommen, til middelalderens kunstneriske samling i den romanske stilperiode og frem til høymiddelalderens eteriske uttrykksform, hvor en kan hevde at det er funnet et fulødig bilde av det hellige — og videre inn i middelalderens siste del hvor Olavsstatuene mer og mer ligner samtidens tyske fyrster fordi vår egen kunst synes å være stagnert og bildene importeres fra områder med en annen og ny uttrykksmåte, — hele denne rekken av billedstatuer lar helgenkongen avspeile samtiden, dens åndelige miljø, dens syn på landets og en herskers myndighet — alt bundet sammen med den bærende tanke om St. Olav som Rex perpetuus — den evige konge.

Hva har det ikke betydd for den slekt som møtte kristendommen, stadig å stilles overfor den hjelpesmann som man så i St. Olav.

Nær sagt hver kirke som pilegrimene møtte kunne vise dem hans bilde. Vandringeren gikk fra Olavsminne til Olavsminne. Slekt er blitt preget av dette gjennom hundrer av år, og helligdommen i Nidaros med det gyldne skrin kunne lyse ut over det veldige område som omfattet Olavsdyrkelsen og Nidaros ble et senter, hvor alle veier møttes. Den merkelige saga som behersket et så stort område og en så lang tidsperiode i Norden, ble endt ved den åndelige omveltning som 1500-årene brakte i tenkning og livssyn. Men minnene lever.

Ennu synes vi å høre gjenklangen av vandrerens steg på de stenete stier. Og når strømmen av mennesker både fra vårt eget land og fra nabolandene igjen vendes mot Trøndelag og Trondheim, er det som de fine bånd som knytter oss til fortiden blir mer merkbare. Vår travle og høyt utviklede tid føler trang til å la middelalderen være målestokk når vi vil se hvor langt vi er nådd. Domens velde, dens tekniske og kunstneriske verdighet gir oss svar på spørsmålet om hvordan pilegrimsvandringene kunne oppstå.

St. Olav. Detalj av treskjæring på bedepult i Kirkjubø, Færøyene